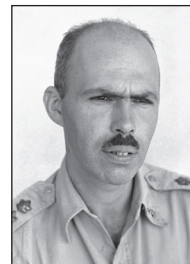

70 שנה למערכות

ד"ר ישראל בר (1912-1966)

הוגה הדעות הצבאי החשוב ביותר של ההגנה ולאחר מכן של צה"ל בראשית דרכו. הורשע בריגול למען בריה"מ

מערכות ל"ה, יולי 1946

העיר כזירת מאבק של תנועת שחרור

(לקח היסטורי ולקה חדיש)

שבה הייתה מלחמת העמדות והחפירות צורת הקרב העיקרית, וכמעט כל הערים הגדולות היו אז באזור העורף או מרוחקות מן החזית לחלוטין.¹ אך בתקופתנו אנו, במלחמת התנועה והמנוע, נודע דווקא לערים ערך חיוני כלצומתי כבישים, וכושר הפריצה אשר הקנה לצבא החדש חיל השריון הביא לידי מצבים של ניתוק קווי חזית והגביר את חשיבותם של "איי מצודה" אלה הנתונים ממילא - הלא הם ריכוזי הבניינים הענקיים שבדמות ערים. הן נעשו משענות מרכזיות להגנה ואף נקודות מוצא להתקפה. הקרב

הערך הטקטי והאסטרטגי של ערים גדולות ושל הקרב עליהן ובתוכן נשתנה לא פעם עם התפתחות מושגי המלחמות והיקף הצבאות. עוד במלחמה העולמית הקודמת כמעט שלא נהפכה שום עיר גדולה למקום קרבות ממושכים. תקנוני השירות שנכתבו על סמך ניסיון התקופה היא ציינו כי יש להימנע ככל האפשר מפעולות בשטח עירוני בכלל, כיוון שאין הוא נוח לתוקף ולמתגונן גם יחד, וחשיבותו הכללית אינה מצדיקה את הקשיים ואת האבדות הכרוכים בכך. אכן גישה זו נכונה הייתה בתקופה

צ'יקרמן

בעיר, מסטלינגרד ועד ברלין, היה אחת מצורות הקרב האופייניות ביותר במלחמה האחרונה.

ערים גדולות ואסטרטגיה של תנועת שחרור

לעומת תמורות אלה בערך הכרך במלחמות שבין מדינה למדינה עומדת העיר מאז ומתמיד במרכז התוכניות והמאמצים של כל תנועה מדינית וחברתית, אשר לשם השגת מטרתה הפוליטית אנוסה היא להשתמש בכוח. חיזיון זה מסתבר - אומנם לא בלי כמה הסתייגויות - בכמה טעמים:

א. לא תמיד יש בתוך עיר גדולה עצמים החיוניים לגבי צבא סדיר במלחמה רגילה, אך תמיד מרוכזים בה מקורות כלכליים ומוסדות הנהלה שהם גורמי שלטון פוליטי. הרוצה לתפוס את השלטון בידו יצליח בכך, על פי רוב, אם ישלט על כמה ערים גדולות. מאליו מובן כי הדבר תלוי תמיד במבנה הכלכלי של המדינה המסוימת. בארצות מפותחות מבחינה כלכלית ותרבותית שונה משקל הערים באסטרטגיה פוליטית מזה שבארצות נחשלות וחקלאיות בעיקרן. כל מהפכה בצרפת הוכרעה בפריז.² ערי התעשייה הגדולות שבאיטליה - בצפונה - הן חוט השדרה הפוליטי והכלכלי של הארץ. וראינו את מקומן בחיי הארץ בשנים 1943-1945 במלחמה האחרונה. ומאידך גיסא, השולט על בלגרד ועל זגרב עדיין אינו שולט על יוגוסלביה. וכן משתנה ערכן של הערים לפי המנגנון המדיני והארגוני של אותה ארץ. בסין, למשל, מדובר הוא במין "תמנון" ענקי, שכל מחוז בו (ועריו) הוא אורגניזם בפני עצמו. אך בתוך אותו מחוז נודע ערך רב לעיר ולשליטה עליה. ברוסיה הצארית בעלת מנגנון הממשל הרכוזי יכלו מכות שניתנו בפטרבורג ובמוסקבה לזעזע את כל הקיסרות כולה. אך אם המבנה האדמיניסטרטיבי הוא רפה, מפוזר, הרי המרחבים האבסטרקטיים קשורים זה לזה קשר רופף, כאשר ראינו במלחמת השחרור האמריקנית, ואף אם כבושות הערים הגדולות בידי האויב, אין בכך למוטט את הכוח הלאומי.

ב. עובדה היא שהערים הגדולות הן גם ריכוזי האוכלוסייה. ממילא תצטרך כל תנועה פוליטית, השואפת להקיף המונים ולהפעילם, לרכז את מאמציה הארגוניים בערים דווקא. כלל זה יפה בעיקר לגבי תנועות שחרור סוציאליות של המונים. הצמרת - בין של המהפכה הצרפתית ובין של זו הרוסית (אם כי שתיהן הקיפו גם המוני איכרים) - צמחה מאוכלוסיית הערים הגדולות. מובן שהיו תנועות שחרור בין-לאומיות ובין-סוציאליות שנתבססו בעיקר על האוכלוסייה החקלאית, בעוד שחלק ניכר באוכלוסייה העירונית היה אדיש. כך היה בכמה מן "המדינות" (או "המושבות") במלחמת השחרור האמריקנית

ובכמה ממחוזות סין. נקודת הכובד של המרד האירי (לאחר מרד דבלין - 1916) יותר משנטתה למרחב העירוני נטתה למרחב הכפרי. וכן כמה מתנועות המרי של עמנו, אם בתקופת החשמונאים ואם בעת מרד בר-כוכבא, נשענו בעיקר על האוכלוסייה הכפרית. דומה היה המצב במלחמותיה המגוונות של אוקראינה בשנים 1918-1920.

ג. גם במקרים שבהם הושמה נקודת הכובד בפעולה הצבאית, ורוב יחידות הביצוע רוכזו בתחום הכפרי (כפי שקרה בתנועת השחרור האיטלקית נגד הגרמנים בשנים 1943-1945), פעל לרוב המנגנון המרכזי ממחבוא הערים הגדולות. על כן מתייצבת לפעמים הבעיה כיצד להימנע ממצב שבו - כמו למשל באיטליה - פעולות האויב הנגדיות מצליחות לנתק את ה"עצבים" המקשרים את המרכז הלז עם איבריו המבצעים.

שלוש שאלות מסתכמות אגב ניתוח ניסיוןן של כל אחת מתנועות השחרור הלוחמות:

- א. המשמשות הערים - לפי המבנה הכלכלי והחברתי של הארץ הנידונה ונוכח צורתו של שלטון האויב - בבחינת עמדות מפתח כלכליות ופוליטיות מכריעות?
- ב. המשמשת אוכלוסייה עירונית - לפי אופיה של תנועת השחרור הנידונה - בסיס של ממש לתנועה, או שהיא אדישה וספקנית לגבי מטרותיה של זו?
- ג. האפשר להשכין ולהסוות בערים את המנגנון המרכזי - המדיני והאופרטיבי - והעשוי דבר זה להקל או להכביד על הנהגת היחידות הטקטיות המבצעות שברחבי המדינה ועל הקשר איתן?

העיר בימינו כשטח פעולה מבחינה טקטית

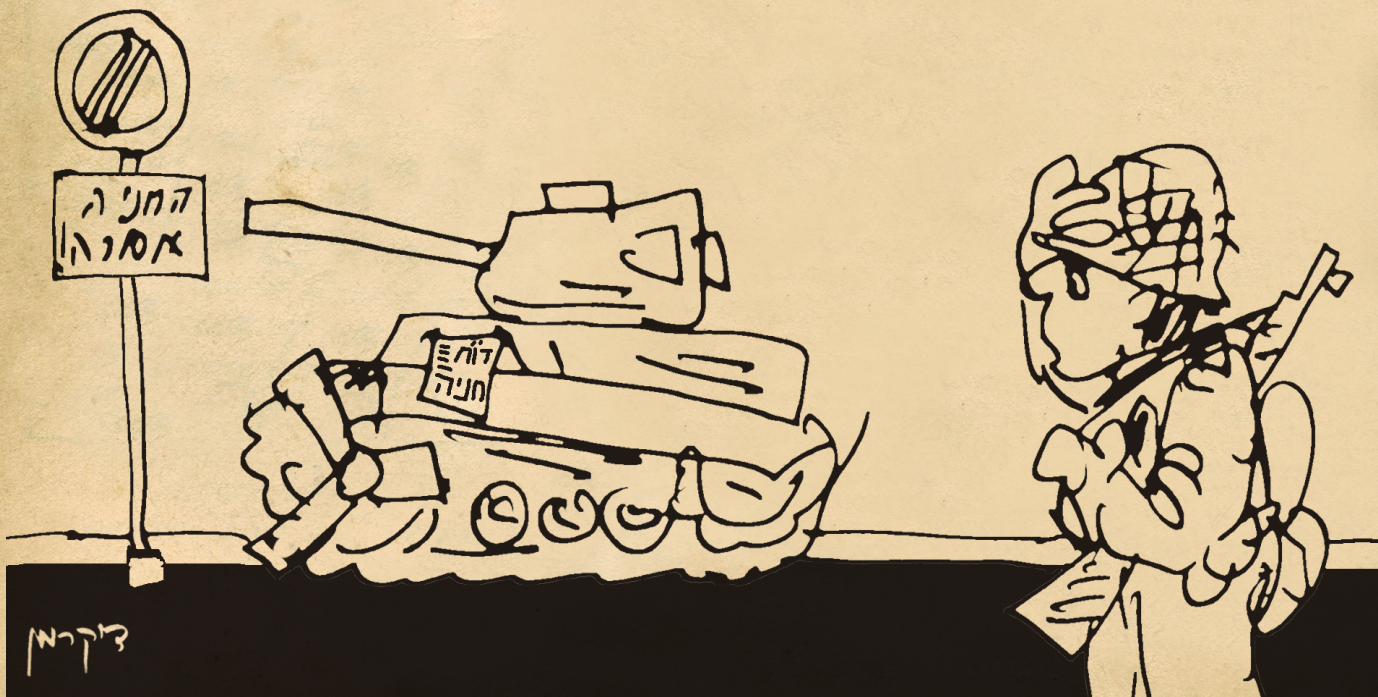
"בעיר (בעצם רובע - המערכת) האוניברסיטאית" במרד ב-1936 נתברר לראשונה דבר שנתאשר מחדש בימי סטלינגרד: העיר החדשה היא מבצר "טבעי" העולה בחוזקו על כל קו מבוצר מלאכותי. בניין הבטון הגבוה החולש על סביבתו, ובו מצויות עמדות אש לכלי נשק הרבה, המבוטח במרתפיו מפני הרעשות תותחים והפצצות, מעמיד את התוקף בפני בעיות שרק במחיר אבדות רבות יוכל להן. עצמים אחרים בעיר החדשה - הביוב, מתקני הגז והחשמל, הרכבת התחתית - מקנים גמישות טקטית ומאפשרים ביצוע פעולות מפתיעות ונועזות הרבה יותר מבכל תחום אחר. אומנם בזכות הרחובות הישרים והרחבים אשר בערים החדשות יכולים החיילות המשוריינים והממונעים והארטילריה לנוע ולפעול במרחבי העיר עצמה,³ אך בהתמודדות בין שני מחנות סדירים, שרמת ציודם דומה, תושג ההכרעה בקרב על שטח

בנוי על פי רוב על ידי חיל הרגלים - ולא זו בלבד, אלא שדווקא על ידי היחידות הקטנות של חיל זה במאבק מבית לבית. לא כן יתרונותיה הטקטיים של העיר כעמדת מגן בהיאבקות מזוינת של תנועות שחרור. כמעט תמיד מוצג מחנה סדיר בעל ציוד חדיש מול כוחות סדירים למחצה ועממיים החסרים חימוש מלא וסובלים מליקויי ארגון ופיקוד הרגילים בקרב כוחות ממין זה. כבכל שדה פעולה אחר כן גם בעיר עתידה התנגשות מישרין בין כוחות סדירים ובלתי סדירים (במקרה שהאחרונים לא ניחנו ביתרונות אחרים, כגון הפתעה, בחירת מקום, שימוש בכלים מיוחדים ובשיטות נבחרות ובדרכי פעולה בלתי צפויים) להסתיים תמיד לרעת הצד הבלתי סדיר, כפי שעוד נראה מכמה דוגמאות שנביא בהמשך הדברים. לכן עצמים רבים החיוניים לגבי הצבא הסדיר יופיעו בקרב העירוני כנטולי ערך לכוחות עממיים. כך, חופש התנועה והפעולה שברחובות חדישים פועל תמיד לטובת הכוח הסדיר, ורק לעיתים רחוקות יצליחו ארגונים מעין צבאיים להתבצר ולהתארגן בבתים חדישים באופן שיוכלו להחזיק מעמד בפני חימושו של הצבא הסדיר. וייתכן כי שדות הפעולה ההולמים אותם יותר בתחומה של עיר הם דווקא הרבעים והשכונות הבנויים בנוסח ישן, ובהם רחובות צרים, פינות, סמטאות ומעברים שאינם יפים לתנועת כלי רכב ולפעולת כלי ירייה ארוכי טווח.⁴ נוסף לכך עצמים רבים - כגון ביוב, רכבת תת-קרקעית, מתקנים שונים - ערך חיוני להם דווקא לגבי כוחות בלתי סדירים. בניצול העצמים הללו ודומיהם (כמעברים בין בתים, קפנדריות וכו') יתרון מיוחד לאנשי

שיטות טקטיות של לוחמי מחתרת בעיר ושיטות-נגד של היריב

דרכי הקרב של תנועות שחרור נקבעות לאור המטרה הפוליטית של התנועה, הרכבה והקו הצבאי הכללי שלה. הן משתנות כשהיאבקות היא סוציאלית, במלחמה עם אויב פנימי, או כשהיא לאומית, נגד אויב חיצוני, כשהפעולות בעיר הן העיקר או רק חלק של פעולה צבאית מקפת. אך יש כמה גילויי פעולה לכל תנועות מרי לוחמות, והם:

א. הפגנה - היכולה גם להיות משולבת בצורות אחרות של התנגדות אזרחית, כגון שביתה וכיו"ב. אין זו פעולה צבאית

ממש. היא משמשת אות מחאה וביטוי למלחמה פוליטית ומניע להתעוררות ציבורית כללית. משתמשים בה על פי רוב בהיאבקות סוציאלית ובמלחמה פנימית ונגד שלטונות אזרחיים יותר מאשר נגד אויב צבאי ממש.⁵ שהרי בהפגנות מופעלים המונים בלתי מזוינים ומאורגנים על פי רוב בארגון בלתי מושלם. אין בהפגנות כדי להשיג מטרה צבאית של ממש או לעמוד בפני פעולה צבאית נגדית. מטבען של הפגנות המוניות בעיר שהן מתנהלות במקומות הנוחים ביותר לפעולה נגדית (ברחובות רחבים, בכיכרות וכו'), וכיוון שבלי ארגון מוקדם ויסודי קשה לשלוט בהמונים - ופרט למשקלם הפיזי אין בידם אמצעי התנגדות רבים - לפיכך יכולה פעולה צבאית נגדית נמרצת, ולעיתים אף פעולת משטרה בלבד, להשיג את מבוקשה. ניסיון של הפגנות בגרמניה, ברוסיה ובאוסטריה הוכיח כי שגיאה הייתה לשלב פעולת המונים בפעולה צבאית.⁶ הניסיון מוכיח כי רק מיעוטם של אנשי תנועות השחרור המאורגנות השתתפו בהפגנות עצמן כחוט השדרה שבהפגנה, ורבים יותר עמדו הכן כדי לחפות על ההמונים בשעת היתקלם ביריב או לעת פיזורם ונסוגתם (על ידי תפיסת משלטים מתאימים, פעולות הטיה והפרעה במקום אחר ועוד). ואילו שילוב פעולה מעין צבאית ממשית בהפגנה המונית לא היה בו אלא כדי לגרום טבח להמונים ולהכביד על יחידות לוחמות. אכן, לעיתים גם הפגנות שנסתיימו בטבח הביאו (בשילוב עם אמצעי התנגדות אזרחיים אחרים כשביתה כללית וכד') להישגים ממשיים. לדוגמה תשמש מהפכת פברואר הרוסית ב-1917. אבל רק הצטרפותם בזמן אחד של הרבה תנאים פנימיים מאפשרת דבר כזה.⁷

ב. פגיעות בודדות, שכוונתן לעצבן את היריב ולערער את תקיפותו. המרחב העירוני היה נוח ביותר לכך, כיוון שברוב הארצות ומסיבות חיי העיר אין למעשה תריס מפני התנפלויות על חיילים ועל מייצגי שלטון אחרים בתורת יחידים או בקבוצות קטנות, ביום ובלילה. כמעט כל תנועות המחותרת במערב ובצפון אירופה ואף באיטליה ובצ'כוסלובקיה השתמשו בדרך זאת. למותר לציין מה חמורות היו ההגבלות והסכנות שליוו תמיד קו פעולה מעין זה, שהביא לעיתים לידי טרור אינדיווידואלי, ובייחוד כשהארץ הנידונה אינה נתונה בידי כובש עריץ ממש רבה השלילה המוסרית והצבאית שבו. ואילו דווקא במצב ההוא - של עריצות כובשים שאינה יודעת גבול - הייתה פעולת הגומלין של האויב גורמת, כל שכן בתחום עירוני, נזקים שלעיתים הזיקו לתנועות הנקם והשחרור יותר משהועילו להן.

ג. פעולות התקפה וחבלת מטרות, שכווננו נגד המוסדות,

השירותים והאמצעים החיוניים של השלטון - והן נוחות לביצוע בתחום העירוני, גם מפני אופיו הנ"ל וגם מפני שעמדות מפתח רבות כל כך מרוכזות בעיר - היו מרוכות בניסיון מלחמת תנועות המחותרת האירופיות נגד הנאצים ושל הצבא האירי הרפובליקאי בזמנו. פעולות מסוג זה בתחום העירוני היו מגיעות להישגים ממשיים בזכות הבקיאיות הטכנית היסודית באובייקטים השונים, השגת הידיעות הטקטיות הדרושות והתאמת הפעולה לצביון העיר. נזכיר רק את דוגמת המחותרת הפולנית שהצליחה כמה פעמים בערים שונות להתקיף את בתי המשפט הגרמניים ואת משרדי הגסטאפו ולבצע פעולות עונשין שונות בלי שיצליחו הנאצים להגיב במועד הנכון ובאורח יעיל. והשיא במעשים מסוג זה היה השיתוף שהוגשם כמה פעמים בין מטוסים בריטיים (המוסקיטו הנודעים) לחבורות הגרילה של המאקי הצרפתיים - בין השאר לשחרור לוחמי מאקי אסירים.

ד. היאבקות מזוינת כללית מתוך כוונה להשתלט על העיר. דבר זה יכול ללבוש צורת מרד המוני כללי או צורת פוטש - פעולת יחידות קטנות נגד מרכזי עצבים מסוימים. ועוד נעמוד על בהן היריב אפשר לחלק חלוקה זו:

א. פעולות משטרה רגילות בצורה פחות או יותר נמרצת נגד הפגנות, התקהלויות וכו'.

ב. תגבורת סדרי אבטחה כגון: שמירה על עצמים חיוניים בעיר, פטרולים ניידים תוכניתיים יומם ולילה בעיקר באותם רובעי העיר הבאים בחשבון כבסיסים ללוחמי מחותרת, אם מפני בניינם הנוח לכך ואם מפני הרכב אוכלוסייהם. לפעמים מפנים וגם הורסים רבעים שלמים (כך עשו הגרמנים בכמה ממקומות כיבושם).⁸

ג. סריקות פתע.

ד. הגבלות שונות בחיים האזרחיים הרגילים, לרבות הטלת עוצר, אם לזמן קצר ואם לזמן ממושך, לעיתות לילה וגם בשעות היום כדי להקל על סדרי האבטחה והחיפושים ולענוש את האוכלוסים בעונש כלכלי או פסיכולוגי.

ה. פעולות גומלין כתשובה על טרור אינדיווידואלי ושאר פעולות כגון: מיקח בני ערוכה והוצאתם להורג, הריסת בניינים ברבעים הנגועים, עונשין קיבוציים על רחובות, על רבעים או על עיר שלמה.

בשעת התנגשות מזוינת במישורין בין צבא סדיר ללוחמי מחותרת שבעיר מנסים תמיד הכוחות הסדירים להשתמש בשלושה מיתרונותיהם: בכוח האש המעולה שלהם, בניידות ובכוח התמרון - כפי שנראה עוד להלן כשננתח כמה פעולות מן התקופה ההיסטורית של מאה השנים האחרונות. על ידי שימוש בארטילריה

מצליחים הכוחות הסדירים בקרבות עיר להתגבר על המורדים המתבצרים מאחורי מתרסים.⁹ כאמור דווקא העיר החדשה על רחובותיה הישרים והארוכים מסייעת להפעלת תותחים כלפי אויב מחוסר נשק זה.¹⁰ האפשרות להגיע במהירות בעזרת כוחות ניידים (מחיל הפרשים או אחרים) ממקום למקום ולמנוע מראש את התרכזויות המורדים הוא יתרון שני. והאפשרות לעשות זאת בתנאי עיר גדולה עם מיכון הכוחות הניידים וכושר תמרון - כלומר היכולת לאגף את המתרסים או את בנייניהם המבוצרים של המורדים על ידי פריצת דרך מבתים סמוכים הוא היתרון השלישי - שגם הוא חוזר באופן קבוע בתולדות קרבות של עיר בין כוחות סדירים וכוחות מרי.

היום מוכשר הצבא הסדיר להגיע לניצול המקסימלי של היתרונות הנ"ל. תותחי הסער ותותחים נגד טנקים¹¹ נותנים בידו כלי להתקפה לאלתר על מתרסים או על בתים מבוצרים. טנקים ומכוניות שריון הם אמצעי ל"ניקוי" מתמיד של עורקי העיר העיקריים.

הראשונים הם גם מכשיר לפריצות לתוך בתים. רימוני עשן, רימוני גז ורימוני הצתה עוזרים לפעולה בכיובים וברכבת הת-קרקעית. חיל הרגלים - המצויד בנשק אוטומטי קל, בבזוקות, בזרקי אש (להביורים) ובחומרי נפץ - מוכשר יותר מתמיד לקרב בתוך הבתים. אורח הפעולה החדש ביותר של הצבא הסדיר בתוך קרב עיר נגד מורדים הוא השימוש באווירוני קרב נושאי רקטות או תותחים אוטומטיים - בעיקר נגד עמדות גבוהות, גגות וכד'. כך נהגו האנגלים בקרבות נגד האלא"ס באתונה.¹² האלוט מקטין במידה רבה את קשיי הקשר שהכבידו עד כה על פעולת צבא סדיר בשטח בנוי. אפשר לומר אפוא שבהתנגשות ישירה בעיר יש עכשיו לצבא סדיר חדיש יתרון כוח כלפי כוחות מחתרת הרבה יותר מזה שהיה לו בתקופות היסטוריות קודמות.

במאמר הבא להלן נראה כיצד היו כוחות מחתרת אלה, בהתפתחות ההיסטורית, מסגלים את שיטותיהם לעובדה זו.

הערות

1. פרט, כמוכן, למצבים כשל קרבות סביב אנטוורפן ועליה בסתיו 1914 ועוד כמה צירופי נסיבות דומים - המערכת.
2. אכן גורל המהפכה - או מהפכת הנגד - בצרפת ב-1871 הוכרע בכפר ובערי הקרת - המערכת.
3. על כל פנים - כל עוד לא נהרסו הבניינים שמפולותיהם סותמות את המעבר בעורקי התנועה הקודמים - המערכת.
4. מהדוגמאות לכך: העיר העתיקה של ורשה - ראה סיפורו של גנרל בור קומורובסקי בחוברת "מערכות", (זאת והקודמת), העיר הישנה (cite) של מרסיליה, אשר הגרמנים פוצצוה בעוד מועד ביועדם את המכשלה הצפויה להם כאן; ומלקח ארצנו: הרבעים הישנים של יפו ופילוס הנתיות בהם בשנות המאורעות (וכן ראה המאמר "דיכוי מהומות בערי החומה",

"מערכות", חוברת ל') - המערכת.

5. עם זאת יש ערך רב, למשל, לשבייתה הכללית בדניה (בסוף קיץ 1944) אשר פתחה שלב חדש במאבק נגד הכובש הגרמני, ובכוח היו צפונות אפשרויות דומות בתנועת המרי ובשבייתת מסילות הברזל (בהודו ב-1942) שהתכוונה לשתק את מנגנון המלחמה הבריטי.
6. לא כן היה ניסיונה של המהפכה הצרפתית הגדולה מ-1789 ועד 1792. אלא שמאז חלו תמורות רבות, ואילו הדוגמה של הפיכת פילסודסקי ב-1926 אינה אופיינית, שכן לצד ההתקוממות פעלו שם כוחות גדולים של צבא סדיר - המערכת.
7. אכן אין להסיח מן הדעת שתנועות שחרור ומרי וכיו"ב - הצלחתן או כישלונן תלויים גם במידת הבשלת ההיסטורית, החברתית והמדינית - המערכת.
8. בייחוד באזור הנמל הישן במרסיליה - המערכת.
9. דוגמה מובהקת - מרד מוסקבה בדצמבר 1905 - המערכת.
10. מן המפורסמות הוא כי את פילוס הרחובות החדשים והשרדות הרחבות בפריז בימי נפוליאון השלישי ביצע הפרפקט של סנה (או האוסמן) בכוונה למנוע התלקחות תדירה של ניסיונות מרד כמעט כל שנתיים אשר ציינו, למשל, את העשור 1830-1840 בפריז - המערכת.
11. וכן תותחים א"מ (אנטי מטוסים) קלים - המערכת.
12. ומאז נוספה דוגמה: סוראבאיאה - המערכת.

